

ОБҐРУНТУВАННЯ ПІДХОДУ ДО ФОРМУЛЮВАННЯ ДЕФІНІЦІЙ У ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ

© Дуцяк І. З., 2014

Проаналізовано різні способи формулювання дефініцій з погляду виявлення такого способу, використання якого забезпечуватиме коректність дефініцій відповідно до завдань тлумачного словника (повідомлення набору унікальних ознак для відрізнення позначуваного від інших об'єктів; повідомлення найістотніших ознак для задоволення пізнавальних потреб людини; доступність дефініції терміна для розуміння її нефахівцем з даної галузі знань). Зроблено висновок про доцільність використання у тлумачних словниках наукових дефініцій.

Ключові слова: тлумачний словник, термін, дефініція, коректність дефініції.

Different ways of formulating definitions have been analyzed in order to find the way that will ensure the correctness of definitions in accordance with the purposes of a monolingual dictionary (to provide a set of unique features in order to distinguish the marked object from other similar objects; to give the most significant features of the object to meet the cognitive needs of a human; the perspicuity of a concept definition for its easy understanding by non-specialists in the given area of expertise). A conclusion is made on the feasibility of using scientific definitions in monolingual dictionaries.

Keywords: monolingual dictionary, term, definition, correctness of the definition.

Специфіка завдань, розв'язуванню яких підпорядковані тлумачні словники (пояснення споживачам значення слів та нормування цих значень), детермінує особливості формулювання дефініцій для таких словників. Суть проблеми полягає в такому. На сучасному етапі розвитку пізнавальної діяльності, мабуть, немає таких загальнозживаних слів, які б не належали до терміносистеми певної галузі наукової чи практичної діяльності. Для прикладу, усі загальнозживані назви тварин чи рослин є термінами біології, усі назви меблів застандартизовані в термінологічних стандартах меблевої промисловості, усі слова, якими описують стан погоди, належать до терміносистеми метеорології; застандартизовані також терміни, які є назвами одягу, засобів гігієни, побутової техніки, освітлювальних приладів і т. ін. Тому, під час формулювання для таких слів дефініцій відповідно до завдань тлумачного словника (пояснення для нефахівців і нормування значень слів), виникає потреба виконання протилежно спрямованих дій. З одного боку, аби виконувати пізнавальну функцію і функцію нормування, дефініції повинні відповідати сучасному стану розвитку знань у відповідній галузі (а отже, відповідати сучасному стану розвитку поняттєвого апарату, і, відповідно, термінології цієї галузі знань). З іншого боку, зміст дефініцій повинен бути зрозумілим нефахівцю з тих галузей знань чи діяльності, а для цього бажано не використовувати в дефініціях незрозумілі для споживача терміни. Очевидно, що перш ніж приступити до написання словникових статей треба сформувати в явному вигляді такий підхід до формулювання дефініцій, який дасть змогу коректно досягнути обидвох протилежних за використовуваними засобами цілей. Вирішення цієї проблеми є важливе для створення якісних тлумачних словників, дає змогу поглибити знання в галузі теорії дефініції, а тому викликає потребу виконання відповідних досліджень.

Проблеми дефініювання є предметом аналізу принаймні двох галузей знань – з одного боку, лексикографії, з іншого – логіки. Водночас, специфіка дефініцій, які формулюють укладачі тлумачних словників, є в основному предметом зацікавлення лексикографів, тоді як предметом зацікавлення логіків є ознаки дефініцій, які є універсальними і стосуються саме логічних відношень.

Відомо, що становлення російської лексикографії відбулось на основі української лексикографічної традиції, сформованої працями Л. Зизанія-Тустановського, П. Беринди, Є. Славинецького, А. Корецького-Сатановського та інших (унаслідок співставлення цих пам'яток з лексиконом Ф. Полікарпова 1704 року було виявлено подібні й співпадаючі фрагменти) [2]. Водночас, у другій половині ХХ століття, коли було створено низку фундаментальних українських тлумачних словників, українська лексикографія, принаймні внаслідок політичних обставин, перебувала під впливом російської.

Однією з визначальних праць радянської лексикографії, була праця Льва Владіміровича Щерби «Спроба загальної теорії лексикографії», в якій він порівняв специфіку тлумачних словників зі специфікою інших словників [7]. Згідно з ним, частина термінів входить у літературну мову, а частина – ні. Водночас, часто значення термінів, вживаних у літературній мові є іншим, аніж у спеціальній. Ідеться про те, що дефініція терміна в термінологічному чи енциклопедичному словнику є іншою, аніж його дефініція в побутовому мовленні, тобто в літературній мові, а отже, й у тлумачному словнику. Це можна витлумачити так: в одному випадку (в одному словнику) поняття, відповідне певному слову з певним предметним значенням (тобто позначуваним об'єктом), має один зміст (один перелік ознак), а в іншому випадку поняття, відповідне тому ж слову, з тим же предметним значенням, має інший зміст. Згідно з Л. Щербою, зміст наукового поняття відповідного певному слову не треба нав'язувати змісту поняття, відповідного тому ж слову, але вживаному в побутовому спілкуванні. Ідеї Щерби відповідали загальній закономірності розвитку лексики: розвиток науки призвів до формування великої кількості спеціальних слів, яким треба було давати тлумачення; це призвело до виникнення спеціальних (енциклопедичних, термінологічних словників), для яких тлумачення формулювали не філологи, а фахівці, які, з одного боку, не давали філологічну інформацію в словникову статтю, на відміну від тлумачних словників, а з іншого, – формулювали дефініцію з іншим значенням, тобто з іншим переліком ознак. Отже, історично сформувалось протиставлення, вимог до дефініцій у тлумачних та енциклопедичних словниках.

Протиставлення наукового й побутового тлумачення значення одного й того ж слова проявилось в підходах до формулювання дефініцій для тлумачних словників. Зокрема, рекомендувалося: 1) формулювати в дефініціях ті значення слів, які вони мають у сучасній літературній мові, 2) формулювати дефініції тільки за допомогою загальнолітературної лексики. Винятки (формулювання енциклопедичних чи наукових дефініцій) стосувалися лише слів, вживаних на позначення «особливо важливих політичних і філософських понять» [4]. В іншій інструкції для складання тлумачного словника рекомендовано: 3) не вміщувати в дефініцію деталі, які не пов'язані безпосередньо із загальним значенням слова в мові, а стосуються, скажімо, енциклопедичної характеристики позначуваного словом поняття; водночас 4) спеціальні, наукові терміни рекомендовано дефініювати на основі авторитетних наукових словників і довідкових видань; 5) для слів, які є водночас і загальноприйнятими назвами й термінологічними позначення одних і тих же об'єктів, рекомендовано дефініювати слово на підставі загальнолітературного розуміння, узгодженого з науковою дефініцією. Разом з тим, елементи енциклопедизму дозволено вміщувати у вигляді пояснювальних приміток [5]. В інструкції до проекту тлумачного словника української мови уміщено такі рекомендації (в контексті аналізованої проблеми): 6) продубльовано вимоги, наведені під пунктами 2, 4; 7) у дефініціях назв рослин і тварин не повинно бути спеціальних термінів, які не мають широкого вжитку в загальній мові (водночас під час дефініювання назв тварин дозволено вживати низку термінів з рекомендованого переліку) [6].

У подальшому згадані ідеї Л. Щерби стали суголосними з іншими ідеями. На думку Ю. Д. Апресяна [1, с. 56–60], погляди Л. Щерби щодо побутових (наївних) понять узгоджуються з теоріями семантичних примітивів, розробленими в 60–70-х роках ХХ ст. Суть цих теоретичних підходів полягала в тому, що є певний масив початкової лексики, через яку дефініюється інша частина (похідної, складнішої) лексики. Масив початкової лексики відповідає множині наївних понять, які відтворюють наївну картину світу. Звідси випливає, що саме множина слів, значення яких відтворюють систему наївних понять, повинна бути засобом формулювання дефініцій у тлумачному словнику.

До аналізованої проблеми щодо відношення між відповідністю дефініції сучасним науковим знанням та її орієнтованістю на сприйняття нефахівцем треба додати той факт, що серед англійських тлумачних словників є градація за кількістю вживання термінології в дефініціях відповідно до ступеню розвитку аудиторії, на яку орієнтований тлумачний словник.

Якщо співставити ці ідеї із загальними вимогами логіки до дефініцій, зокрема щодо уміщення в дефініції істотних ознак (що відповідає вимозі інформативності дефініції), виникає суперечність у можливості, з одного боку, викласти зміст понять за допомогою множини простих (наївних, загальнодоступних) слів, а з другого боку, якщо тлумачний словник є нормою (не тільки щодо лінгвістичних параметрів лексики, але й щодо значення), то нормувати треба було б істотні ознаки, для розкриття яких треба вжити термінологію.

З наведеного огляду стану проблеми впливає завдання: знайти спосіб усунення суперечливих тенденцій, які виникають як на етапі створення, так і на етапі використання тлумачних словників. Водночас, на підставі виконаного огляду можна зробити низку припущень. Зокрема, у логіці відома дискусія щодо того, що є предметом означення (слово, поняття, чи предмет). Упродовж її розгортання сформувались уявлення про існування реальних дефініцій (якими означають суть предмета) і номінальних дефініцій (якими означають значення слова). У контексті аналізованої проблеми реальні дефініції можна витлумачити як ті, що дають в енциклопедіях, тобто як наукові дефініції, завданням яких є повідомлення читачеві істотних ознак означуваного об'єкта (істотні ознаки дають наукові дефініції, що відзначив ще Генріх Рікерт [8]), тоді як номінальні дефініції, можна витлумачити як ті, які подають у тлумачних словниках, а їх завданням є подання доступної інформації для вирішення позначуваного об'єкта серед інших. Отже, дефініції в енциклопедичних і тлумачних словниках можна розділити за двома функціями дефініцій (подати істотні ознаки й подати доступні ознаки достатні для вирішення позначуваних об'єктів серед інших, відповідно). В ідеалі дефініція повинна дати читачеві і те, і інше знання. Тому можна сформулювати як можливий крок у напрямі вирішення сформульованої проблеми подання як норми двох складових значення: 1) неістотного, але доступного й достатнього для відмежування позначуваного об'єкта від інших, і 2) істотного, однак менш доступного, і також достатнього для відмежування позначуваного об'єкта від інших. Тобто унормовуване в тлумачному словнику значення повинно охоплювати частину значення, яку традиційно подають у тлумачних словниках із частиною значення, яку подають в енциклопедичних словниках. Саме в такому разі, значення слова буде повноцінною нормою слововживання. Отже, метою дослідження, є формулювання підходу, який дасть змогу поєднати в дефініції тлумачного словника такі параметри як доступність, можливість відмежувати позначуване від іншого, істотність ознак.

Виконано такі пізнавальні дії. Досліджено способи формулювання дефініцій та виконано порівняння їх з погляду здатності задовольняти вимогам, детермінованим функціями тлумачного словника. Крім того, проаналізовано дефініції в тлумачних словниках з метою виявлення недоліків у дефініціях та коректно сформульованих дефініцій.

Розглянемо насамперед поширені обставини, у яких у людини виникає потреба заглянути в тлумачний словник. Ці обставини можуть бути такими:

1. Людина натрапила на нове для неї слово і в неї виникла потреба з'ясувати, що ним позначають (у цьому разі людина не володіє ані відчуттєвим образом позначуваного знаком, ані словесно вираженим знанням про ознаки позначуваного).

2. Людина володіє відчуттєвим образом того, що позначають словом, однак не володіє (повністю чи частково) словесно вираженим знанням про ознаки позначуваного, тобто не володіє змістом відповідного поняття.

В обидвох випадках споживач знань, уміщених у тлумачному словнику, прагне з'ясувати такі ознаки позначуваного певним знаком об'єкта, які, з одного боку, дадуть змогу відмежувати цей об'єкт від інших (латинською мовою *Definitio* означає *відмежування*), а з іншого боку, – задовольнять пізнавальну потребу шляхом надання інформації про ознаки позначуваного об'єкта в словесному вигляді.

Щоб відмежовувати певну множину об'єктів від інших, набір відмежовувальних ознак повинен бути унікальним. Один і той же об'єкт може мати довільну кількість унікальних ознак. Для прикладу, людей можна відрізнити і за тим, що тільки вони здатні виконувати перетворювальну діяльність на основі мовленнєвого мислення, і за тим, що тільки вони мають м'яку мочку вуха.

Щоб максимально задовольняти пізнавальну потребу, набір ознак повинен бути максимально істотним. Ідеться про те, що деякі ознаки об'єкта можуть зумовлювати інші ознаки цього ж об'єкта. У такому разі, ті ознаки об'єкта, які зумовлюють наявність максимально великої кількості важливих ознак, будуть найінформативнішими. Зважаючи на це, бажано, щоб дефініція, якою розкривають зміст відповідного слову поняття, містила найістотніші ознаки позначуваного об'єкта. Споживача дефініцій не задовольняє дефініція, яка і стисла (бо містить мінімальну кількість ознак), і містить перелік унікальних ознак (отже дає змогу відрізнити позначуваний об'єкт від інших), однак фіксує неістотні ознаки. Розглянемо, для прикладу, дефініцію людини як істоти з м'якою мочкою вуха. Ця дефініція є і стисла (як виду наведено тільки одну ознаку, отже, стислішою дефініції бути не може), і містить унікальні ознаки. Отже, якщо обмежитися щойно згаданими вимогами до дефініції, то наведена дефініція повинна була би бути задовільною. Однак, усі споживачі знань тлумачного словника володіють відчуттєвим образом людини, і звертається до словника для того, щоб актуалізувати в словесному вигляді саме істотні ознаки людини. Тому, читач надасть перевагу дефініції, яка міститиме чи перелік більшої кількості ознак, чи ознаку, виражену складнішим словосполученням, аби лише ці ознаки були найістотнішими, тобто такими, які зумовлюють наявність інших ознак. Скажімо, така ознака людини як здатність до перетворювальної діяльності на основі мовленнєвого мислення, дає змогу передбачити дуже багато інших ознак людини, способи діяльності людини в будь-яких ситуаціях). Тому інформативнішою буде дефініція, яка містить саме таку видову ознаку людини.

У зв'язку із зазначеним, виникає питання про джерело формулювання дефініцій з найістотнішими ознаками. Як було зазначено вище, є підстави для твердження, що всю лексику сучасної мови треба тлумачити як термінологію, оскільки немає такої сучасної галузі діяльності, яка б не спиралася на наукове знання, і мабуть, нема такої галузі практичної діяльності, яка б не спиралась на застандартизовану термінологію. (Відповідно до цього, загальноновживану лексику треба тлумачити як частину термінологічної лексики, а не навпаки – поділяти всю лексику на термінологічну й загальноновживану, вважаючи останню нетермінологічною). Відповідно до цього, значення слів *хліб*, *книжка*, *стіл*, *сорочка*, *пес* ужитих у побутовому спілкуванні, не повинні відрізнятися від значень цих слів, ужитих у фаховому спілкуванні. Оскільки дефініції сучасної науки ґрунтуються на найглибших знаннях про відповідну предметну область, а отже на найдосконаліший поняттєвий апарат, то, відповідно, ці дефініції будуть найінформативнішими, а отже найбажанішими для того, хто хоче з'ясувати ознаки позначених тим чи іншим словом об'єктів. Коли споживач знань тлумачного словника шукає в словнику дефініції слів *хліб*, *книжка*, *стіл*, *сорочка*, *пес*, то його цікавитимуть не будь-які неістотні, хоч і унікальні ознаки цих об'єктів, а саме істотні ознаки, якими ці об'єкти відрізняються від суміжних, дуже подібних, але саме інакших об'єктів. Отже, оскільки найістотніші ознаки дефініційованих об'єктів зафіксовані в наукових дефініціях у термінологічних словниках та стандартах, то саме їх і треба викладати в тлумачних словниках.

Такий висновок породжує низку питань. Насамперед виникає питання, а чи потрібен тоді взагалі тлумачний словник, якщо значення кожного слова можна знайти в термінологічному словнику чи стандарті. Адже в такому разі тлумачний словник перетворюється на зібрання словникових статей з термінологічних словників та стандартів.

Стосовно міркування, що дефініції з термінологічних словників, які є ближчими за вміщеною інформацією до енциклопедичних словників, тобто термінологічні словники можна розглядати як спеціалізовані енциклопедичні словники (які містять тлумачення слів тільки певної галузі), повинні відрізнятися від дефініцій у тлумачному (який часом називають філологічним) словнику, доцільно зауважити таке.

Загальновідомим є поділ словників на енциклопедичні і тлумачні. Не викликає заперечення, настанова, що енциклопедичні словники повинні містити більше інформації про позначувані об'єкти й не спрямовані на подання мовних параметрів слів, тоді як тлумачні словники, навпаки, повинні містити менш розлогу інформацію про позначувані об'єкти, але повинні містити інформацію про мовні параметри слів. Відповідно до цього, словникові статті в енциклопедичних словниках готують фахівці з відповідної галузі знань, а в тлумачних словниках – філологи-лексикографи. Заперечення викликає інше – поширена думка, що енциклопедичні словники містять інформацію про позначувані об'єкти, а тлумачні словники – про значення слів, що ці два види інформації жодним чином не пов'язані, що дефініції в цих словниках повинні чи можуть бути різними, що дефініцію одного й того ж слова в енциклопедичному словнику повинен формулювати фахівець з відповідної галузі знань, а в тлумачному словнику – філолог. Уявлення про те, що дефініції в енциклопедичних словниках стосуються позначених словами об'єктів, а в дефініціях у тлумачних словниках уміщено інформацію не про позначувані словами об'єкти, а про значення слів, спирається на помилкове уявлення, що значення слова є чимось відмінним від інформації про позначений словом об'єкт. Насправді, розкриваючи значення слова, дефініція розкриває водночас зміст відповідного слову поняття, і водночас містить інформацію про позначений словом, і охоплений поняттям об'єкт. Звичайно, енциклопедичний словник містить більше інформації про позначуване, а тлумачний словник, на відміну від енциклопедичного, містить більше інформації про мовні параметри слова, однак дефініція слова не повинна бути відмінною від дефініції відповідного поняття і від дефініції позначуваного словом об'єкта. Отже, найкоректнішим буде, якщо дефініція в тлумачному словнику буде тотожною дефініції з енциклопедичного словника, а отже такі словники доцільно готувати «паралельно».

Стосовно тотожності тлумачного словника сукупності термінологічних словників і стандартів доцільно зауважити таке. Насамперед, як було зазначено, тотожними повинні бути тільки дефініції, які в тлумачному словнику треба доповнити інформацією про мовні параметри слова. Крім того, безумовно зручніше мати всі дефініції зібраними в одному виданні, аніж щоразу, коли треба уточнити значення слова, чи ознайомитися зі значенням нового слова, братися за пошуки відповідних термінологічних словників чи стандартів.

Друге питання стосується того, як готувати такий тлумачний словник? Якщо дотепер тлумачний словник готував колектив філологів-лексикографів, то відповідно до зазначеного підходу, дефініцію треба брати або з енциклопедичного словника, або залучати до її формулювання фахівця з відповідної галузі знань. Водночас, повинен бути укладач, який, принаймні попідкується про уміщення в словникову статтю всіх значень слова, попідкується про наведення мовних ознак слова, отже, не йдеться про те, що філолог-лексикограф непотрібний для укладання тлумачного словника.

Виникає також питання щодо доступності дефініцій для споживача, який не є фахівцем у тій галузі знань, якої стосується дефініція, а отже, не володіє тим поняттєвим апаратом згаданої галузі знань, який буде основою для формулювання дефініції. Насамперед доцільно зауважити, що виявивши бажання ознайомитися з дефініцією, читач тим самим декларує, що він готовий докласти певні пізнавальні зусилля, які докладає кожен під час опанування будь-якої галузі знань. Це означає, що шукач дефініційних знань повинен бути готовим розібратися з тим ланцюгом понять, розуміння яких потрібне для опанування значення слова. Водночас зрозуміння складних для розуміння понять можна полегшити супроводом наукової дефініції науково-популярним поясненням.

Можливі також інші шляхи удоступнення дефініцій. Для прикладу, аби мінімізувати кількість маловживаних спеціальних термінів, їх можна замінювати на дефініції. Для прикладу, якщо в дефініції слова *A* міститься термін *B*, то замість терміна *B* можна взяти його дефініцію. Цей спосіб може лише частково вирішити проблему удоступнення дефініцій. У частині випадків такий спосіб усунення термінів з дефініцій призведе до збільшення їх (дефініцій) громіздкості. Водночас, значне збільшення громіздкості дефініцій ускладнить їх сприйняття.

Поширеним є інший спосіб удоступнення дефініцій шляхом використання в дефініції тільки відомих споживачу слів, а отже, обмежуючись використанням лише загальнодоступної лексики. Однак цей спосіб усунення термінів з дефініцій є менш вдалим, оскільки він полягає не в роз'ясненні незрозумілих термінів, вжитих у дефініції, а в заміні ознак, позначених цими термінами на інші ознаки, менш істотні, але такі, які можна описати загальноживаною лексикою. Переважно це довільні зовнішні ознаки, достатні для однозначного вирізнення дефініційованих об'єктів. Йдеться по формулювання так званих наївних дефініцій. Як було зазначено вище, така дефініція є менш бажаною для читача. Якщо йдеться про те, що, засвоївши дефініцію, читач повинен відрізнити позначуваний об'єкт серед інших, то для такого завдання згадані дефініції можуть бути достатніми. Якщо ж читач вирішив скористатися тлумачним словником для з'ясування істотних ознак позначуваного, то в такому разі він не отримає шуканої відповіді. Більше того, цю недосконалу дефініцію тлумачний словник подає як норму слововживання. Наприклад і одинадцятитомовий, і двадцятитомовий тлумачні словники подають у дефініції горобцеподібних дві ознаки: 1) найчисленніший ряд птахів і 2) охоплює близько 5 000 видів. У цьому переліку нема жодної внутрішньої ознаки дефініційованої групи птахів, і незрозуміло, як би можна було скористатися наведеними ознаками для відрізнення птаха, який належить до горобцеподібних, від інших птахів.

Спрямованість на формулювання “наївних” дефініцій (протиставлених науковим) призводить у частині випадків до нормування хибних пояснень, які насправді дезінформують читача, дають спотворені знання про дійсність. Наприклад, жоден біолог не дефініюватиме kota як свійську тварину, як це зроблено в одинадцятитомному тлумачному словнику української мови. Адже свійський кіт є лише одним з багатьох підвидів лісового kota, а крім лісового kota є ще багато інших видів котів (у цій дефініції дефінієндум, тобто назва позначуваного, є загальнішим від дефінієнса). Подібно до цього, жоден біолог не дефініюватиме тварину як будь-яку істоту, на відміну від рослини чи людини, як це витлумачено в тому ж тлумачному словнику української мови. Адже, згідно з зоологічною номенклатурою, людина є видом тварин. Якщо ж у побутовій свідомості поширений архаїчний погляд, що людина не є твариною, то тлумачний словник повинен нормувати не хибне, хоча, можливо, й поширене тлумачення, а істинне.

Прагнення обмежитися вузьким колом слів під час формулювання наївних дефініцій шляхом використання явища синонімії призводить до виникнення різних варіантів кола в означенні. До виникнення кола в означенні призводить також використання дефініцій через перелік видів чи елементів обсягу поняття. Розглянемо як приклад кола в означенні дефініцію будь-якого приладу. Загальнішим, тобто родовим поняттям до поняття кожного конкретного приладу буде поняття “прилад” (скажімо, термометр – це прилад для вимірювання температури). У словнику поняття “прилад” витлумачено як вид поняття “пристрій”. “Пристрій” означено як вид “пристосування, обладнання”. Після цієї дефініції з'являється два варіанти завершальної частини кола в означенні: 1) “пристосування” означено як вид “пристрою, приладу”; 2) “обладнання” означено як “сукупність предметів, приладів, пристроїв”.

Інший подібний приклад кола в означенні отримуємо дефініюючи різні види меблів. Під час дефініювання слів “стіл”, “стілець”, “шафа”, “ліжко” та інших з цього ряду як родове поняття буде наведено слово “меблі”. Водночас, слово “меблі” ототожнено з обстановкою квартири чи кімнати. Коло виникає коли доходимо до дефініції поняття “обстановка”, в якій зафіксовано, що меблі є лише частиною обстановки. Справді, до обстановки належатимуть торшер, пральна машина, велика ваза, розміщена на підлозі, та багато інших предметів, які ми не відносимо до меблів.

Серед проаналізованих способів дефініювання функціям тлумачного словника найбільше відповідає використання наукових дефініцій, тобто дефініцій, сформульованих науковцями: 1) їхня коректність ґрунтується на принципах науковості знань, дотримання яких є загальноприйнятою нормою в науковому середовищі; 2) їхня інформативність зумовлена тим, що метою наукової пізнавальної діяльності є з'ясування найістотніших ознак, тобто таких, які зумовлюють максимальну кількість похідних ознак – саме ці найістотніші ознаки входять у наукові дефініції.

Доступність наукових дефініцій для нефаківця можна забезпечити уміщенням у словникову статтю додаткових полегшувальних зрозумівання пояснень. Водночас, треба погодитися з тим, що тлумачний словник не може виконувати функції навчального видання. Зокрема, треба взяти до уваги таке. Коли нефаківець опановує за допомогою тлумачного словника поняттєвий апарат незнайомої галузі знань, то він набуває частину знань, які має факівець, тобто в цій частині знань (опанування поняттєвого апарату галузі) він стає факівцем. Звичайно, тлумачного словника, навіть якщо він міститиме ті самі дефініції, які містять тлумачні словники спеціальних галузей, недостатньо для повноцінного опанування поняттєвого апарату сучасних наук. Відоме англійське прислів'я (почув – забув, побачив (у сенсі унаочнив) – запам'ятав, зробив – зрозумів). Справді, коли фізик опановує значення термінів, то він виконує окрім іншого різні види практичних робіт, наприклад, лабораторні роботи, має виробничу практику. У процесі усіх цих дій суб'єкт навчання глибоко опановує значення термінів. Усього цього позбавлений той, хто прагне опанувати значення термінів користуючись тільки тлумачним чи навіть енциклопедичним словником. Водночас, окрім нормування слововживання тлумачний словник може ефективно виконувати функції компендіума з усіх наукових знань (поруч з енциклопедичним словником – кожен у своєму напрямі). Цьому відповідає також тенденція в сучасній лексикографії, яка полягає в тому, що «новітні тлумачні словники, призначені для широкого загалу читачів, мають містити не тільки загальновідомі терміни, але й ту частину кожної галузевої термінології, що номінує важливі поняття і яку мусить знати освічена людина в XXI столітті» [3, с. 18].

На підставі виконаного дослідження можна зробити такі головні висновки.

Якщо в дефініціях тлумачного словника наводити не найістотніші ознаки позначуваного об'єкта, тобто не використовувати ознаки з поняттєвого апарату, сучасної науки, то такі дефініції фіксуватимуть другорядні ознаки, а це невдало для цілей тлумачного словника. Для коректного виконання функцій тлумачного словника пізнавальних (і в сенсі отримання знань про значення слова, і в сенсі отримання знань про набір унікальних і водночас істотних ознак позначуваного об'єкта) та нормувальних доцільно наводити в тлумачних словниках дефініції, сформульовані факівцями з даних галузей знань. Для забезпечення коректності дефініцій до їх створення треба залучити крім факівців з даної галузі знань, мовознавців-лексикографів та логіків. Для удоступнення наукових дефініцій уміщених у тлумачний словник їх доцільно супроводжувати науково-популярними поясненнями.

1. Апресян Ю. Д. *Лексическая семантика (синонимические средства языка)* / Юрий Дереникович Апресян // *Избранные труды: в 2-х т. – Т. 1. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – 472 с.*
2. Биржакова Е. Э. *Русская лексикография XVIII века* / Елена Эдуардовна Биржакова // *Российская академия наук; Институт лингвистических исследований. – СПб.: Нестор-История, 2010. – 212 с.*
3. Боярова Л. *Термінологічна лексика в загальномовному тлумачному словнику* / Л. Г. Боярова // *Лексикографічний бюлетень. – К., 2008. – Вип. 17. – С. 13–24.*
4. *Инструкция для составления «Словаря современного литературного языка»* : в 3-х т. – М. : Без м. изд., 1953. – 94 с.
5. *Инструкция для составления «Словаря современного русского литературного языка» (в 15 т.)*. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1953. – 86 с.
6. *Проект тлумачного словника української мови: Для обговорення* / Уклав П. Й. Горещкий. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 81 с.
7. Щерба Л. В. *Опыт общей лексикографии* / Лев Владимирович Щерба // *Известия АН СССР: Отделение литературы и языка. – 1940. – № 3. – С. 89–117.*
8. Rickert H. *Zur Lehre von der Definition* / Heinrich Rickert // *Tübingen, 1888. – 66 s.*